

پنجمین کارگاه فنی مشارکت آب‌بران در مدیریت شبکه‌های آبیاری و زهکشی

■ ۲۶ دی ماه ۱۳۸۷ ■

عنوان مقاله:

نقش و جایگاه بخش دولتی در پایداری و اثربخشی مدیریت مشارکتی آبیاری (نگرشی به تعاونی های آب بران استان خوزستان)

نویسنده:

منصوره اسلامی^۱

چکیده

گرایش و رویکرد مسئولین و سیاست‌گذاران در بخش آب به واگذاری و انتقال مدیریت و بهره‌برداری از تأسیسات آبیاری به مصرف‌کنندگان آب اعم از بخش خصوصی و تشکل‌های آب‌بران، از منظر تحول و بهبود مدیریت آبیاری می‌تواند پدیده‌ای مثبت و رو به تکوین ارزیابی شود. اما آنچه هنوز بدرستی و بطور شفاف تعریف و مشخص نشده شیوه تعامل سازمان‌های دولتی و دستگاه‌های اجرایی با تشکل‌های مذکور و نقش آنها در تداوم حیات و فعالیت‌های گروه‌های متشکل آب‌بران است.

در استان خوزستان که بیشترین سطوح شبکه‌های آبیاری احداث شده با مشارکت آب‌بران را دارد، گذشته از حضور دیرپای شکل خاص و منحصر به فردی از مدیریت آبیاری توسط کشاورزان در قالب شرکت سهامی کشاورزی (شرکت کشاورزی جنوب)، در سال‌های اخیر انجمن صنفی کشاورزان خوزستان و تعدادی شرکت تعاونی کشاورزی پا به عرصه فعالیت گذاشته‌اند. این انجمن و تعاونی‌ها در ارتباط مستمر و تنگاتنگ با سازمان‌ها و دواير دولتی استان مانند سازمان آب و برق خوزستان، شرکت‌های بهره‌برداری از شبکه‌های آبیاری، بانک کشاورزی، مراکز خدمات کشاورزی و ادارات جهاد کشاورزی، تعاون، ثبت، فرمانداری‌ها و بخش‌داری‌ها و... قرار می‌گیرند و برای رهایی از بن بست‌های ناشی از بوروکراسی حاکم و موانع پیش رو که می‌تواند منجر به ناتوانی و اضمحلال تشکل‌های مذکور گردد،

نیازمند حمایت و پشتیبانی و نه مداخله و اعمال نظر دستگاه‌های اجرایی هستند. بدین منظور می‌توان در کنار تعمیق و تغییر نگرش‌ها و رویکردهای قانونی از راهکارها و شیوه‌های اجرایی عملی برای حل برخی مشکلات و تسهیل تداوم فعالیت‌های تشکل‌های موجود بهره جست.

تجربه تعاونی‌های فعال در خوزستان نشان می‌دهد که در این خصوص پشتیبانی‌های فنی، اعتباری و کارشناسی بخش دولتی بصورت الویت بخشی به ارائه تسهیلات و خدمات مورد نیاز تشکل‌ها، بررسی و اصلاح فرآیندها به منظور تسهیل و تسریع در انجام امور، انجام برخی تغییرات آیین‌نامه‌ای داخلی و ساختاری ادارات و سازمان‌ها و اجرای برنامه‌های آموزشی، می‌تواند مؤثر و کارساز باشد.

مقدمه و هدف

با توجه به اهمیت و جایگاهی که تشکل‌های آب‌بران در امر مدیریت شبکه‌های آبیاری و ارتقای کارایی مصرف آب یافته‌اند، تعمق در مسائل و مشکلات دامنگیر این نهادها و تلاش در جهت رفع آنها در ترسیم آینده آنها و پایداری یا ضعف و اضمحلال تشکل‌های نوپا در ایران اثری بسزا دارد. بویژه آن که بررسی اجمالی وضعیت فعالیت‌های این تشکل‌ها نشان دهنده آن است که مسائل و محدودیت‌های پیش روی تشکل‌ها بطور عمده در ارتباطات و نحوه تعامل آنها با بخش دولتی شکل می‌گیرد و پدیدار می‌شود. از این رو شناسایی مشکلات و چالش‌های پیش روی تشکل‌ها و تعاونی‌های آب‌بران در رویارویی با سازمان‌های دولتی و دستگاه‌های اجرایی و نیز روش‌ها و راه‌حل‌های عملی و یا مورد توصیه در جهت حل و یا تخفیف مسائل موجود و ماندگاری و تقویت مدیریت مشارکتی آبیاری قطعاً مؤثر خواهد بود.

در دهه گذشته در خوزستان حدود ۴۸ هزار هکتار شبکه آبیاری بوسیله سازمان آب و برق خوزستان و با جلب مشارکت کشاورزان از طریق ایجاد تعاونی‌های کشاورزان احداث شده و بیش از ۸۰ هزار هکتار دیگر نیز به همین روش در دست اجراست. با توجه به برخورداری خوزستان از بیشترین سطوح شبکه‌های آبیاری مشارکتی کشور و تنوع شرایط و گستردگی مناطق و شبکه‌های آبیاری تحت مدیریت تعاونی‌های آب‌بران در این استان، کسب شناخت از عملکرد تعاونی‌های فعال و چگونگی ارتباطات آنها با بخش دولتی و تجارب و آموخته‌های حاصل در جهت اثر بخشی و کارایی این نهادها برای پیشبرد برنامه‌های انتقال مدیریت آبیاری به آب‌بران در دیگر استانها سودمند خواهد بود. در این راستا بررسی شرایط و مشکلات حاکم بر کارکرد این تشکلها بویژه در زمینه نحوه تعامل با بخش‌های دولتی ذیربط و راهکارهای پیشنهادی و مورد استفاده توسط تعاونی‌های فعال در خوزستان می‌تواند برای سایر مناطق کشور مفید و قابل تعمیم باشد.

در این مقاله که در واقع گزارشی است از چالش‌ها و مسائل مبتلا به تعاونی‌های آب‌بران در مواجهه با بخش دولتی در خوزستان و نحوه تعامل و حمایت اثر بخش دستگاه‌های مرتبط از تشکل‌ها، با توجه به دیدگاه‌های طرفین و توانایی‌ها و امکانات موجود بخش دولتی، راهکارها و توصیه‌هایی برای پایداری و تعمیق و نهادینه‌سازی مشارکت آب‌بران در مدیریت شبکه‌های آبیاری ارائه شده است.

طرح موضوع

برای بررسی جوانب مختلف مسئله، از روش مصاحبه و گفتگو با برخی مسئولین دستگاههای دولتی (سازمان آب و برق خوزستان و شرکت‌های بهره‌برداری از شبکه های آبیاری) و مدیران عامل تشکلهای آب بران فعال در خوزستان استفاده شده است. با توجه به این که تشکل های شناخته شده و پایدار بطور عمده در قالب تعاونی‌های کشاورزی در شبکه های آبیاری شادگان و رامشیر فعالند، نظرات مدیران عامل این تعاونی‌ها در این بررسی مورد توجه قرار گرفته اند. باید توجه داشت که مسائل و نیازهای حمایتی تشکل‌ها در مراحل تأسیس و راه اندازی و پس از آن با یکدیگر تفاوت دارد. از این رو با در نظر گرفتن وضعیت و مراحل شکل‌گیری و نیز شرایط و ویژگی‌های تشکل‌ها می‌توان مشکلات آنها را در مواجهه با بخش دولتی و نیز راهکارها و اصلاحات پیشنهادی را به تفکیک و به شرح زیر خلاصه نمود:

الف- تشکل‌های در حال تأسیس

ایجاد و راه‌اندازی تعاونی‌های آب بران در محدوده طرح‌های آبیاری که توسط سازمان آب و برق خوزستان (واحد مدیریت طرح‌های مشارکت) صورت می‌گیرد پروسه زیر را طی می‌کند:

- فعالیت نمایندگان سازمان برای جلب اعتماد کشاورزان با همکاری مراکز خدمات کشاورزی، شوراهای روستا، جهت معرفی و ارتباط سازمان با کشاورزان و همچنین فرمانداری‌ها و بخشداری‌ها در خصوص مقابله با مقاومت‌ها و کارشکنی‌های افراد صاحب قدرت و نفوذ محلی. در این مرحله جلب اعتماد کشاورزان و رویارویی با مخالفت‌ها و سنگ اندازی‌های برخی متنفذین محلی از مشکلات اصلی است که سازمان آب و برق به مدد تجارب ارزشمند کسب شده و کارکنان آشنا به مسائل و سنت‌ها و ارزش‌های بومی و قومی از شیوه‌های مؤثر در حل مشکلات بهره می‌جوید.
- تشکیل هیئت مؤسس تعاونی و عضوگیری از میان کشاورزان محدوده طرح پس از تعیین حق عضویت، برگزاری انتخابات هیئت مدیره و انتخاب مدیر عامل توسط هیئت مدیره، طی روند ثبت شرکت که با همکاری اداره تعاون صورت می‌گیرد. این مرحله بسته به سطح آگاهی و انگیزه کشاورزان می‌تواند با سرعت لازم انجام شود و یا زمان بر باشد.
- تهیه طرح توجیهی شبکه آبیاری، ارسال طرح به بانک کشاورزی جهت بررسی و ارسال به بانک کشاورزی (مرکز)، ارسال طرح مصوب به کمیته مشترک مرکز جهت تصویب نهایی، ابلاغ طرح مصوب به بانک کشاورزی و از طریق بانک به سازمان آب و برق خوزستان، درخواست اعتبارات سهم مشارکت دولت از وزارت نیرو و حواله اعتبارات درخواستی به بانک عامل کشاورزی در منطقه و افزودن سهم مشارکت بانک (۳۰٪) به اعتبارات فوق. با توجه به ضرورت بررسی طرح در مراحل و مراجع متعدد و سیر رفت و برگشت طرح تا آخرین مرحله یعنی دریافت اعتبارات، طولانی شدن این مرحله و نیاز به پیگیری‌های مکرر از مراجع ذیربط مهمترین مشکل در این زمینه است. ضمن آن که بانک کشاورزی علاوه بر طرح‌های مشارکت آبیاری ملزم به بررسی تسهیلات طرح‌های زود بازده و سایر موارد نیز هست که گاه بدلیل حجم زیاد کارهای مربوطه امکان رسیدگی به موقع به کلیه درخواست‌ها فراهم نمی‌گردد.

- اجرای طرح شامل اعلام مناقصه پس از وصول مصوبه طرح با همکاری شرکت تعاونی، انعقاد قرارداد با پیمانکار برنده توسط تعاونی و حضور سازمان به عنوان دستگاه نظارت در مراحل اجرا. برگزاری مناقصه که مستلزم دخالت و حضور سایر واحدهای سازمان (دفاتر فنی، مدیریت قراردادها، مجریان طرحها) به دلیل آیین نامه ها و چرخه اداری موجود روندی پیچیده و طولانی دارد.
- مدیریت اجرایی طرح و پرداخت هزینه های اجرایی بر اساس گزارش پیشرفت فیزیکی کار با تأیید شرکت تعاونی و دستگاه ناظر و مشاور طرح و نهایتاً تصویب بانک کشاورزی

فرآیند شکل‌گیری و ایجاد شرکت تعاونی آب بران در محدوده طرح‌های کشاورزی مستلزم تعامل، همکاری و ارتباط چند جانبه کشاورزان و دستگاه‌های اجرایی مانند سازمان آب و برق خوزستان، بانک کشاورزی، کمیته مشترک مرکز (نمایندگان وزارت نیرو، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، جهاد کشاورزی و بانک کشاورزی)، ادارات تعاون، ثبت و جهاد کشاورزی و همچنین فرمانداری‌ها، بخشداری‌ها و شوراهای روستایی است. اما گاه بنا به وجود ناهماهنگی‌ها و ضعف ارتباطات میان نهادها و سازمان‌های مختلف این فرآیند طولانی‌تر از حد مورد انتظار می‌گردد و یا انرژی قابل توجهی را جهت پیگیری‌های مکرر طلب می‌کند. از سوی دیگر بدلیل بوروکراسی حاکم بر ادارات و دستگاه‌های دولتی، طی مراحل اداری در روند ایجاد تعاونی‌ها زمان برو وقت گیر بوده و مستلزم پیگیری‌های مستمر از جانب مؤسسان تعاونی و یا دستگاه‌های ذینفع است. چنان که گاه گذر از مراحلی چون تهیه و تصویب طرح توجیهی و ابلاغ و دریافت اعتبارات چند ماه به طول می‌انجامد.

در بسیاری از موارد علل تأخیرات و نیاز به پیگیری و صرف نیرو برای تشکیل تعاونی‌ها ناشی از فقدان واحد تخصصی برای انجام امور تعاونی‌ها و یا عدم برخورداری تعاونی‌ها از اولویت و حق تقدم نسبت به سایر موارد و امور جاری دستگاهها و ارگانهای در گیر است.

ب- شکل‌های در حال بهره‌برداری

بهره‌برداری از شبکه‌هایی که توسط سازمان آب و برق خوزستان با مشارکت و سرمایه‌گذاری آب بران به اجرا درآمده‌اند، توسط شرکت‌های تعاونی ایجاد شده در زمان ساخت شبکه‌ها صورت می‌گیرد. این شبکه‌ها عبارتند از: شبکه آبیاری شادگان، رامشیر، کوت، حمودی، داریون، بنه باشت و... البته در شبکه‌های قدیمی مانند دز و بهبهان نیز شرکت‌های تعاونی کشاورزان ایجاد شده که بخشی از اراضی سیلی در شبکه دز و لاسپید و دشت ارغون در بهبهان را زیر پوشش دارند. یادآور می‌گردد برخی از این تعاونی‌ها تنها در زمان ساخت شبکه و برای جلب مشارکت مالی آب بران فعال بوده‌اند. در حال حاضر بنا بدلائل مختلف کارکرد تعاونی‌ها در غالب شبکه‌های مذکور هنوز به سطح مطلوب و مورد نظر نرسیده است و یا غیرفعال هستند.

در این میان بطور مشخص تعداد ۶ تعاونی از سال ۸۲ در شبکه آبیاری شادگان و در دو سال گذشته در شبکه رامشیر در جنوب شرقی استان خوزستان فعالیت مستمر دارند که با توجه به سوابق و سطح فعالیت برای بررسی‌های بیشتر انتخاب شده‌اند. بر اساس قرارداد فیما بین تعاونی‌ها و شرکت بهره‌برداری از

شبکه های آبیاری زهره و جراحی وظایف توزیع آب، وصول آب بها و شناسایی و معرفی متخلفین به شرکت به آنها واگذار شده است. شرکت های تعاونی کشاورزی در محدوده شبکه آبیاری شادگان با وسعت ناخالص ۹۰۰۰ هکتار عبارتند از:

- شرکت تعاونی ولایت
- شرکت تعاونی بعثت
- شرکت تعاونی هجرت
- شرکت تعاونی نبوت

در شبکه آبیاری رامشیر با وسعت ۲۲۰۰۰ هکتار دو شرکت تعاونی کشاورزی کشتگران و نصر فعالیت می کنند. شرکت های تعاونی مذکور برای انجام وظایف خود ارتباطات و همکاری مستقیم با سازمان جهاد کشاورزی و شرکت بهره برداری از شبکه های آبیاری زهره و جراحی و بطور غیر مستقیم با سازمان آب و برق خوزستان و نیز دادگستری و نیروی انتظامی دارند. در زمینه نحوه تعامل تعاونی ها با بخش های دولتی ذیربط نکات قابل توجه و مشکلات موجود را می توان به شرح زیر تفکیک و خلاصه نمود:

۱- سازمان جهاد کشاورزی:

شرکت های تعاونی با این بخش ارتباطات تنگاتنگ و همکاری نزدیک دارند که بطور مشخص سه محور زیر را شامل می شود:

- تعیین سیاست ها
- تأمین نهاده ها و خدمات
- خدمات زیربنایی

تعاونی ها در زمینه سیاست گذاری و برنامه ریزی کاملاً تابع جهاد کشاورزی هستند ولی با واگذاری وظایف تأمین و توزیع نهاده های کشاورزی میان اعضا و نیز کشاورزان غیر عضو، عملاً مراکز خدمات کشاورزی در مناطق شادگان و رامشیر تعطیل شده اند و کار این مراکز به تعاونی ها محول شده است. در زمینه خدمات زیر بنایی شامل ساخت شبکه های درجه سه و چهار و تسطیح اراضی، هنوز سازمان جهاد کشاورزی اقدامات لازم را انجام نداده است که مهم ترین مشکل تعاونی ها محسوب می شود. تنها در شبکه آبیاری شادگان در سطح ۲۰۰۰ هکتار ساخت شبکه توزیع آب (کانال درجه ۳) و زهکش زیر زمینی را با مشارکت کشاورزان در دست اجرا دارد. در این خصوص نیز جلب مشارکت کشاورزان و رفع معارضین بر عهده شرکت های تعاونی است.

اجرا نشدن شبکه های درجه ۳ و ۴ و سیستم زهکشی سطحی و زیرزمینی و نیز عدم تسطیح اراضی بدلیل عدم تأمین اعتبارات لازم توسط سازمان جهاد کشاورزی موجب شده که با توجه به موقعیت و شرایط زمینهای کشاورزی و همچنین بافت سنگین خاک، سطح بالای آب زیرزمینی، شرایط اقلیمی و تلفات بیش از حد آب در انهار سنتی، بخش وسیعی از اراضی آبخور شبکه های شادگان و بویژه رامشیر زهدار و باتلاقی شوند و یا بدلیل عدم امکان تأمین آب قابل آبیاری نباشند. بطوری که هم اکنون حدود ۳۰۰۰ هکتار از شبکه ۲۲ هزار هکتاری رامشیر با مشکل تأمین آب مواجهند و در نتیجه بصورت دیم کشت می شوند.

این در حالی است که کشاورزان مالک اراضی غیر قابل کشت و آبیاری، ملزم به پرداخت اقساط وام مشارکت خود به بانک کشاورزی هستند و علیرغم عدم توانایی پرداخت اقساط مذکور از طرف بانک تحت فشار قرار می‌گیرند. از آنجا که شرکت تعاونی ضمانت پرداخت اقساط وام کشاورزان را متقبل شده است، بدیهی است که بایستی پاسخگوی بانک باشد و لذا فشار مضاعفی را در این زمینه تحمل می‌کند.

۲- شرکت های بهره برداری از شبکه های آبیاری:

تعاونی های آب بران در محدوده شبکه های شادگان و رامشیر با انعقاد قرارداد یک ساله با شرکت بهره برداری از شبکه های آبیاری زهره و جراحی وظایف تحویل و توزیع آب میان آب بران، انجام مساحی اراضی و تعیین سطوح زیر کشت فصلی، وصول آب بها از زارعین و واریز آن به حساب شرکت، لایروبی کانالهای درجه ۲ و شناسایی و معرفی متخلفین را به شرکت بر عهده دارند. علیرغم این که یکی از اهداف ایجاد تعاونی های آب بران بهینه سازی مصارف و افزایش راندمان آبیاری از طریق تحویل حجمی آب است، اما به دلیل فقدان و یا ناکارایی غالب دریچه های تحویل آب در شبکه های مورد بحث، تا سال گذشته کماکان قراردادهای منعقد با تعاونی ها بر مبنای تحویل و فروش آب بر اساس سطوح زیر کشت بوده است. نظر به این که طبق قانون توزیع عادلانه آب و آیین نامه مصرف بهینه آب، نرخ آب کشاورزی در شبکه های مدرن براساس ۳٪ فروش محصول تعیین می شود، از این رو تعاونی های مذکور اقدام به تعیین و پیشنهاد آب بهای محصولات عمده مورد کشت در شبکه ها به شرکت نموده اند. علاوه بر آن تعاونی ها فهرست خدمات مندرج در قرارداد (توزیع آب، مساحی، وصول آب بها و...) را تهیه و به شرکت ارائه کرده اند.

بررسی مفاد قرارداد و نحوه ارتباطات حاکی از آن است که در سال های گذشته رویکرد شرکت به مقوله تعاونی های آب بران بر اساس دیدگاه کارفرما- پیمانکار بوده است تا همکار و شریکی در بهره برداری و مدیریت آبیاری. اگرچه با تغییرات اخیر در مدیریت و نگرش حاکم بر شرکت و برنامه های تدوین شده برای واگذاری تدریجی مدیریت آبیاری همراه با آموزش و تقویت تعاونی ها، انتظار می رود که از این پس تعاونی ها در نقش و جایگاه واقعی خود قرار گیرند.

مهمترین مسائل تعاونی ها را در ارتباط با شرکت بهره برداری می توان به شرح زیر خلاصه نمود:

- طولانی شدن زمان عقد قرارداد و تأخیر چند ماهه شرکت در انعقاد و ابلاغ قرارداد بطوری که گاه زمان انعقاد قرارداد تا زمستان طول کشیده است. این رویه موجب سلب فرصت و امکان از تعاونی ها در زمینه تبادل نظر و توافق نهایی در خصوص مفاد قرارداد اعم از نوع خدمات و فهرست بهای مورد نظر می گردد و تعاونی ها چاره ای جز پذیرش و تن دادن به شرح خدمات و فهرست بهای مندرج در مفاد قرارداد ابلاغی نداشته اند. البته بایستی یادآور شد که بدنبال تغییرات اخیر در شرکت بهره برداری و برگزاری جلسات متعدد با مسئولین شرکت و مدیران عامل تعاونی ها انجام اصلاحاتی در این روند مد نظر قرار گرفته که بجای خود مورد اشاره قرار خواهد گرفت.
- مشکل فوق در زمینه آب بها نیز نمود داشته است. به این صورت که ابلاغ دیر هنگام قرارداد که مبلغ آب بهای محصولات مختلف را در بر دارد در زمانی که کشت پاییزه و زمستانه انجام و برداشت

محصول نیزصورت گرفته و یا انتهای فصل کشت نزدیک است، تعاونی ها را درمقابل عمل انجام شده قرار داده و علیرغم آمادگی تعاونی ها برای همکاری با شرکت برای برآورد و تعیین نرخ واقعی و آب مصرفی محصولات مختلف، عملاً چاره ای جز تمکین از آببهای تعیین شده توسط شرکت نداشته اند. از سوی دیگر مدیران تعاونی ها از گرانی آبها در شبکهها گلهمندند. این در حالی است که مسئولین شرکت و واحدهای زیربند در سازمان آب و برق خوزستان از فاصله نرخ آب فعلی با قیمت واقعی و تمام شده آن و در نتیجه مصرف بی رویه آب توسط کشاورزان ابراز نارضایتی می کنند.

■ ابلاغ دیر هنگام قرارداد و به تبع آن تأخیر شرکت در پرداخت صورت وضعیت های خدمات انجام شده توسط تعاونی ها آنها را جهت تأمین و پرداخت هزینه های جاری تعاونی (حقوق و دستمزد و بیمه کارکنان تعاونی و میرابها و ...) با مشکلات جدی روبرو می سازد. از جمله تعاونی ها همه ساله بدلیل تأخیر شرکت در عقد قرارداد ناچار به پرداخت جریمه های سنگین دیرکرد به سازمان بیمه و تأمین اجتماعی می شوند که این مبالغ در قرارداد پیش بینی نشده و از سوی شرکت پرداخت نمی گردند.

■ در شبکه های شادگان و رامشیر دریچه های تحویل آب بطور کامل نصب نشده و یا نیاز به تعمیر و بازسازی دارند. تا پیش از این شرکت بدلیل مشکلات اعتباری در خصوص مرمت و راه اندازی دریچه ها عملکرد مطلوب نظر تعاونی ها را نداشته است. اما اجرای برنامه های جدید شرکت در خصوص آماده سازی سیستم تحویل حجمی آب طبق برنامه زمان بندی در شبکه های یاد شده، می تواند ضمن عملی ساختن تحویل و فروش حجمی آب، امکان کنترل و مدیریت مصرف آب را برای تعاونی ها فراهم سازد.

■ براساس قرارداد وظیفه شناسایی و معرفی متخلفین بر عهده تعاونی ها است. مسئولین تعاونی ها از ناپیگیری شرکت در زمینه برخورد با متخلفین معرفی شده گلهمند و معتقدند که عدم برخورد با خلاف کاران و متجاوزین به حقوق اعضای تعاونی موجب تجری افراد و گسترش تخلف در شبکه می شود. البته ظاهراً مدیران تعاونی ها از روند پیگیری و برخورد با متخلفین در حریم شبکه های آبیاری اطلاعات دقیقی ندارند. چرا که بر اساس موافقت نامه های فیما بین سازمان آب و برق خوزستان و شرکتهای بهره برداری، اعلام و معرفی متخلفین توسط شرکتهای مطرح شکایت و اقدامات قانونی از طریق واحد حقوقی سازمان صورت می گیرد. تأخیر و یا عدم برخورد به موقع با متخلفین ناشی از مشکلات و محدودیتهایی است که سازمان در ارتباط با محاکم قضایی و ضابطین دادگستری و نیروی انتظامی با آنها مواجه است که در جای خود مورد اشاره قرار خواهد گرفت.

■ شرح خدمات مندرج در قرارداد تعاونی ها را ملزم به لایروبی کانال های درجه دو می سازد و لایروبی کانال اصلی و درجه یک برعهده شرکت است. اما به لایروبی زهکشها اشاره ای نشده و تعاونی ها بنا به ضرورت و به تشخیص خود این مهم را انجام می دهند. از آنجا که تعاونی ها فاقد ماشین آلات و تجهیزات مورد نیاز برای انجام لایروبی و تعمیرات تأسیسات شبکه ها هستند، در صورتی که انجام کار بصورت دستی میسر نباشد، شرکت کار را متقبل شده و هزینه های مربوطه را از قرارداد کسرمی نماید. علاوه بر این برخی اقدامات دیگر نیز خارج از چارچوب قرارداد از سوی

شرکت به تعاونی‌ها واگذار شده که هزینه‌های مربوطه غالباً پرداخت نشده و یا با دشواری تأمین گردیده است.

- شرکت بدلیل کمبود نقدینگی ناشی از عدم تأمین اعتبارات سازمان آب و برق، مطالبات تعاونی‌ها را با تأخیر بسیار (از شش ماه تا یک سال) و نا کامل پرداخت نموده است. بطوری که در سال گذشته تنها حدود ۳۰ تا ۴۰٪ مطالبات تعاونی‌ها پرداخت شد و تا پایان تابستان سال جاری نیز علیرغم تلاش مسئولین شرکت و همکاری سازمان حداکثر ۵۰ تا ۶۰٪ مطالبات تعاونی‌ها پرداخت شده است.
- همچنان که قبلاً اشاره شد، شرح خدمات تعاونی‌ها در قرارداد تحت تأثیر نگرش کارفرما- پیمانکار تهیه شده و تعاونی‌ها تنها به عنوان پیمانکار انجام برخی خدمات دیده شده‌اند. وجود این دیدگاه موجب گشته است که شرکت همچنان خود را متولی مدیریت آبیاری بداند و در مواردی چون تعیین تقویم و دوره آبیاری دخالت نموده و به درخواست تعاونی‌ها در این زمینه توجه چندانی نداشته باشد. در حالی که این نهادها بنا به ماهیتشان قابلیت همکاری‌های فراتر از چارچوب قرارداد مذکور را از طریق پذیرش مسئولیت و وظایف مرتبط با مدیریت آبیاری دارند و می‌توانند رویکردی متفاوت و اثر گذار در بهبود مدیریت و ارتقای کارایی مصرف آب داشته باشند.

۳- سازمان آب و برق خوزستان :

اگرچه تعاونی‌ها پس از احداث و بهره برداری از شبکه‌های آبیاری بطور مستقیم ارتباط چندانی با سازمان آب و برق خوزستان ندارند، اما همچنان رابطه خود را با این سازمان حفظ کرده و در موارد متعددی از جمله استمهال وام و تقسیط بدهی اعضا به بانک کشاورزی و نیز پیگیری موارد حقوقی و دیگر موارد از حمایت و همراهی سازمان بهره می‌گیرند.

- با توجه به تعامل و همکاری نزدیک سازمان با بانک کشاورزی در اغلب موارد باز پرداخت بدهی و سر رسید وام‌های تعاونی‌ها به بانک با وساطت و درخواست سازمان و توافق با بانک به تعویق می‌افتد و یا در صورت عدم توانایی مالی اعضای تعاونی‌ها برای پرداخت اقساط عقب افتاده، با نظر و پیشنهاد سازمان بانک اقدام به تقسیط و تعویق بدهی می‌نماید.
- هم چنان که قبلاً اشاره شد، تعاونی‌ها مسئولیت پیگیری تخلفات و برخورد با خاطیان در شبکه‌های آبیاری و هرگونه قصور و کوتاهی در این زمینه را متوجه شرکت بهره برداری می‌دانند. در حالی که شرکتها موظفند پس از وقوع تخلف و یا تجاوز و تخریب تأسیسات شبکه‌ها با بررسی کارشناسی موارد را به سازمان گزارش کنند. دفتر حقوقی سازمان بر اساس شکایات و گزارش‌های ارسالی از شرکت‌های بهره برداری، اقدامات قانونی و پیگیری‌های لازم را انجام می‌دهد. اما بدلیل ناآشنایی و عدم اطلاع اغلب قضات از قوانین و مسائل بخش آب، احکام صادره و یا روند دادرسی بکرات مورد اعتراض سازمان قرار می‌گیرد و همین امر موجب اطاله دادرسی و بلا تکلیف ماندن پرونده‌های مفتوحه می‌گردد.

از این رو در موارد متعدد متجاوزین و متخلفین که اغلب عضو تعاونی هم نیستند و اراضی را از مالکین آنها اجاره می‌کنند، بدون واهمه از برخورد و پیگرد قانونی همچنان به کار خود ادامه می‌دهند. در مورد عدم پرداخت آب بها و مطالبات تعاونی‌ها از آب بران بدهکار نیز همین شرایط حاکم است و تعاونی‌ها و

نیز شرکت بهره برداری بخصوص با کشاورزان اجاره کار و موقتی دچار معضلات حقوقی هستند که به سازمان منعکس می شود اما بدلیل مشکلات یاد شده در محاکم قضایی راه بجایی نمی برد. یادآور می گردد با توجه به شرایط اجتماعی - فرهنگی و روابط عشیره ای حاکم بر مناطق روستایی خوزستان، در مواردی که متنفذین محلی و شیوخ یا وابستگان آنها مرتکب تخلف می گردند، تعاونی ها بدلیل بومی بودن و وابستگی های طایفه ای امکان و یا تمایل به دخالت در موضوع را ندارند و تنها راه جلوگیری از استمرار و گسترش تخلف که به معضل دائمی شبکه ها تبدیل شده، پیگرد قانونی با همکاری نیروی انتظامی است.

▪ یکی دیگر از آثار و تبعات عملکرد سازمان بر کارکرد تعاونی ها، فرآیند عقد قرارداد های بهره برداری و تعمیرات شبکه های آبیاری توسط سازمان با شرکتهای بهره برداری است که هرگونه تأخیر در ابلاغ و یا پرداخت مبالغ قرارداد از سوی سازمان، طبعاً در روند انعقاد قرارداد و پرداخت مطالبات تعاونی ها از سوی شرکتهای بهره برداری بازتاب خواهد یافت. البته با توجه به دیدگاه مثبت مجموعه سازمان در خصوص رسیدگی و حل مشکلات شرکتهای بهره برداری، طی سالهای گذشته در جهت حل مسائل مربوط به انعقاد و مبالغ قرارداد ها تلاش و اقدامات خوبی صورت گرفته است. با این حال نظر به تأمین بودجه این شرکتهای از طریق سازمان. کمبود نقدینگی و عدم تأمین به موقع اعتبارات مورد نیاز سازمان موجب می شود که توان مالی شرکتهای نیز جهت پرداخت مطالبات تعاونی ها کاهش یافته و محدود گردد.

نتیجه گیری و راهکارهای پیشنهادی

اگرچه مدت زمانی از ایجاد و شروع بکار تعاونی ها و تشکل های نوین آب بران در ایران و بطور مشخص استان خوزستان می گذرد و تجارب سودمند و گرانبهائی در خصوص مشارکت این تشکلهای در اداره امور مرتبط با شبکه ها و مدیریت آبیاری گرد آمده است، اما هنوز تا تثبیت و کسب جایگاه شایسته و طی روند انتقال مدیریت آبیاری به تشکل ها راه درازی باقی است. آنچه در این میان حائز اهمیت است، پایداری و نهادینه سازی مشارکت آب بران در قالب تعاونی ها و تشکل های موجود و در حال راه اندازی است. بخش دولتی به پشتوانه امکانات و منابع مالی و فنی در اختیار و همچنین توان و امکان سیاست گذاری و برنامه ریزی و نیز برخورداری از ابزار و ضمانت های اجرایی لازم می تواند با اجرای برنامه های حمایتی و پشتیبانی های فنی، قانونی، اعتباری و علمی در توفیق و استمرار مدیریت آبیاری مشارکت مدار مؤثر و یاری رسان باشد.

بدین منظور از تجارب و اقدامات عملی سازمان ها و دستگاه های اجرایی مرتبط با حوزه فعالیت تعاونی های آب بران در خوزستان و همچنین برنامه ها و نظرات پیشنهادی مسئولین و تشکل ها در جهت حل و یا تخفیف مشکلات فراروی این نهادها در تعامل با بخشهای دولتی می توان بهره جست. بطور قطع تحلیل و جمع بندی دستاوردهای برنامه ها و اقدامات پیشنهادی و نتایج حاصله در این استان، پیمودن مسیر دشوار انتقال مدیریت آبیاری به آب بران را نه تنها در این منطقه بلکه در دیگر بخشهای کشور آسان تر خواهد ساخت.

راهکارها و اقدامات پیشنهادی در زمینه نحوه تعامل و حمایت اثربخش دستگاهها و دواير دولتي به منظور پایداری و تقویت تشکل های آب بران و گذار مدیریت آبیاری از سیستم دولتی به نهادهای بهره‌بردار مردمی، به تفکیک برای مراحل ایجاد تعاونی ها در طرحهای مشارکتی آبیاری و پس از بهره‌برداری از شبکه ها در زیر آمده است:

الف - ایجاد تعاونی ها برای مشارکت در ساخت طرحهای آبیاری:

۱. هماهنگی و همکاری هر چه بیشتر نهادها، دستگاهها و ادارات دولتی مرتبط با ایجاد و ثبت تعاونی ها و تشکل های آب بران مانند جهاد کشاورزی، سازمان آب و برق خوزستان (شرکتهای آب منطقه ای)، بانک کشاورزی، ادارات ثبت، قوه قضاییه و... به منظور تسریع و کوتاه سازی روند ایجاد تعاونی ها
۲. بازنگری در ساختار و وظایف تشکیلاتی جهت اختصاص واحد یا کارشناس ویژه رسیدگی به امور و بررسی طرحهای مشارکتی در نهادهای دارای کثرت مراجعه مانند بانک کشاورزی
۳. اولویت بخشی به رسیدگی به امور مرتبط با تعاونی ها در مراحل ثبت، رسیدگی بانکی، امور اداری و قراردادهای توسط بانک و سایر ادارات و سازمانهای ذیربط
۴. تسریع در روند تصویب اعتبارات طرحها توسط وزارت نیرو
۵. اولویت بخشی به طرحهای مشارکتی آبیاری در واحدهای سازمان و یا شرکتهای آب منطقه ای و در صورت امکان اختصاص نیروی مورد نیاز جهت تسهیل و تسریع در پیشبرد امور و روند کار از جمله در واحدهایی چون دفاتر فنی و قراردادهای.

ب- مشارکت تعاونی ها در بهره‌برداری و مدیریت شبکه های آبیاری:

هر یک از دستگاه‌های اجرایی مرتبط با تشکل‌های آب بران براساس نقش و چگونگی ارتباط خود می‌توانند در بقا و یا اضمحلال این نهادها تأثیرگذار باشند. ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز برای فعالیت و انجام تکالیف محوله، تقویت بنیه مالی، تأمین تجهیزات و ابزار فنی و حمایت‌های قانونی و آموزش مهم‌ترین نیاز تشکل‌ها برای ماندگاری و استمرار فعالیت است. با پذیرش این که در سیستم دولتی کنونی کم و بیش اعتقاد و اراده برای مشارکت بهره‌برداران در مدیریت آبیاری شکل گرفته و اقداماتی نیز در جهت حمایت از تشکل‌های فعال موجود صورت پذیرفته است، اما فراتر از آن برای پایداری و پویایی تعاونی‌های آب بران استان و نیز کشور انجام اقدامات و همکاری‌های زیر توسط دستگاه‌های اجرایی مرتبط توصیه می‌شود:

۱- سازمان جهاد کشاورزی:

- اولویت بخشی به اجرای طرحهای خدمات زیربنایی (تسطیح اراضی، اجرای شبکه های فرعی آبیاری و زهکشی زیرزمینی) در اراضی تحت پوشش تعاونی های آب بران با جلب مشارکت کشاورزان توسط تعاونی ها و تسریع در تأمین اعتبارات مورد نیاز

- تقویت بنیه مالی و درآمد زایی برای تعاونی ها از طریق واگذاری خدمات قابل برون سپاری که در حال حاضر توسط بخش خصوصی انجام می شود مانند توزیع کود و سم خارج از سهمیه، خدمات امور دام و باغبانی، لایروبی انهار سنتی و...
- برنامه ریزی برای نشست های منطقه ای و ملی به منظور برقراری ارتباط و تبادل نظر و انتقال تجارب میان تعاونی ها با تشکلهای آبیاری فعال و موفق در سطح کشور و اجرای برنامه های بازدید از موفقیت های حاصل شده مانند برنامه انتقال مدیریت شبکه آبیاری قزوین.
- تدوین و اجرای برنامه های آموزش هیئت مدیره و اعضای تعاونی ها در زمینه مدیریت آب و خاک، روشهای نوین آبیاری و زراعت و... همکاری با شرکت بهره برداری از شبکههای آبیاری در زمینه آموزش آب بران عضو تعاونی بویژه در زمینه مسائل فنی بهره برداری از تأسیسات آبی در ارتقای کیفیت عملکرد تعاونی ها و آماده سازی آنها برای مدیریت آبیاری مؤثر و مفید خواهد بود.

ب- شرکت بهره برداری از شبکه های آبیاری:

- بازنگری در مفاد و شرح خدمات مندرج در قرارداد های بهره برداری و تعمیرات با رویکرد مشارکت تعاونی ها در مدیریت آبیاری. لازم به توضیح است که شرکت در نظر دارد به منظور عملی ساختن تحویل حجمی آب و سوق یافتن تعاونی ها بسوی اعمال مدیریت مصرف آب، برنامه زمان بندی تدوین نماید تا بتدریج در بخش هایی از شبکه ها که از نظر سیستم تحویل حجمی آب و شبکه فرعی آماده سازی می شوند، مدیریت بهره برداری همراه با آموزش مستمر و پشتیبانی لازم به تعاونی ها انتقال یابد. در این راستا بنا ست که قرارداد یکی از تعاونی های شبکه شادگان (تعاونی ولایت) و در صورت فراهم بودن شرایط، یکی از تعاونی های شبکه رامشیر با رویکرد تحویل حجمی آب اصلاح گردد.
- تعیین فهرست بهای خدمات بهره برداری و تعمیرات و همچنین آب بهای محصولات با نظر تعاونی ها
- انعقاد قرارداد در زمان مناسب و ابلاغ به موقع آن و یا در صورت امکان پیش بینی مکانیزم جبران زیان های حاصل از دیرکرد در عقد قرارداد از جمله مبالغ جرایم و دیرکرد تعهدات تعاونی ها در مقابل دیگر نهادها مانند تأمین اجتماعی و بانک کشاورزی. با توجه به تأخیر در انعقاد قرارداد سال جاری و مبالغ قابل توجه جریمه دیرکرد بیمه کارکنان تعاونی ها، شرکت در صدد است از طریق مذاکره با سازمان تأمین اجتماعی موافقت سازمان مذکور را برای تعویق و یا تخفیف جرایم مذکور جلب نماید.
- پرداخت به موقع صورت وضعیت های تأیید شده سایر مطالبات تعاونی ها به منظور جلوگیری از ضعف مالی و کاهش کارایی آنها
- اصلاح قراردادهای تعمیرات شبکه ها بر اساس توانایی و وظایف قابل انجام توسط تعاونی ها
- تجهیز و تأمین امکانات مورد نیاز دفاتر تعاونی ها و نیز کمک در زمینه تأمین ماشین آلات و دستگاههای مورد نیاز برای انجام تعمیرات و لایروبی
- برنامه ریزی جهت تسریع در روند نصب، بازسازی و آماده سازی دریاچه های تحویل آب و رفع مشکلات موجود در زمینه آبیاری اراضی با نظر و مشارکت تعاونی ها
- تعیین تقویم و دوره آبیاری مناسب محصولات با همکاری تعاونی ها و التزام طرفین به رعایت آن

- حمایت قانونی از تعاونی‌ها برای پیگیری مطالبات آب‌بها و نیز تخلفات آب‌بران در شبکه‌ها. در صورت تفویض اختیار و تأمین هزینه‌های مربوطه تعاونی‌ها آمادگی دارند با بکارگیری وکلای حقوقی، متقبل وظایف برخورد با متخلفین و وصول مطالبات از طریق مجاری قانونی شوند.
- اجرای برنامه‌های آموزشی مورد نظر شرکت در زمینه مسائل حقوقی و بهره‌برداری با هدف توانمندسازی تعاونی‌ها برای پذیرش مدیریت آبیاری و بهره‌برداری از تأسیسات.

ج- سازمان آب و برق خوزستان:

- کمک به پرداخت مطالبات تعاونی‌ها از طریق تسریع و تسهیل در تأمین نقدینگی و پرداخت هزینه‌های شرکت‌های بهره‌بردار از شبکه‌های آبیاری
- اولویت بخشی به تأمین اعتبارات مورد نیاز شرکت‌های بهره‌بردار برای آماده‌سازی سیستم تحویل حجمی آب به مشترکین (تعاونی‌ها)
- رفع موانع و مشکلات اداری بر سر راه (از جمله بهبود و اصلاح فرآیند تعیین آب‌بها با استفاده از نظرات تعاونی‌ها) و سرعت بخشی به روند انعقاد قرارداد شرکت با تعاونی
- تفویض اختیارات لازم به شرکتها برای طرح و پیگیری شکایات از خاطیان و متجاوزین به حریم و تأسیسات شبکه‌ها در محاکم قانونی
- تعامل و همکاری با قوه قضاییه برای بهبود و تسریع در روند دادرسی و رسیدگی به شکایات سازمان از متخلفین و متجاوزین به شبکه‌ها. یاد آور می‌شود سازمان با برگزاری همایش مشترک با قوه قضاییه در سال ۸۶ ضمن پیشنهاد ایجاد شعبه‌های خاص آب (دادگاه آب) در دادسراها به منظور رفع مشکلات کنونی، برای آموزش قوانین و حقوق آب به قضات این شعبه‌ها با هزینه خود اعلام آمادگی نموده است.

د- سایر موارد:

از آنجا که تثبیت و پایداری تعاونی‌ها بدون تأمین درآمد و حل مشکلات مالی امری ناممکن است، لازم است علاوه بر حمایت‌های فنی و قانونی و کارشناسی راه‌هایی برای کسب درآمد حداقل در حد تأمین هزینه‌های تعاونی‌ها جست و جو شود. یکی از شیوه‌های آزموده شده برای تحصیل درآمد، ایجاد مراکز عرضه مستقیم تولیدات کشاورزی و محصولات جانبی آنهاست. انجمن صنفی کشاورزان خوزستان در این زمینه تجارب جالبی بدست آورده است که می‌تواند مد نظر مسئولین قرار گیرد.

با توجه به اینکه در شبکه‌های آبیاری خوزستان و از جمله مناطق رامشیر و شادگان علاوه بر محصولات استراتژیک (گندم، ذرت، دانه‌های روغنی و...) گیاهان مختلف و متنوع شامل انواع صیفی‌جات، سبزیها، مرکبات و بویژه خرما نیز کشت و تولید می‌شود و وجود بازارهای مصرف متعدد در شهرهای کوچک و بزرگ مانند آبادان و اهواز که فاصله چندانی با شبکه‌های مذکور ندارند، امکان ایجاد مراکز فروش مستقیم و بی‌واسطه محصولات تولیدی توسط تعاونی‌ها را فراهم می‌سازد.

بدیهی است چنین اقدامی همکاری مؤثر دستگاههای متعددی را از جمله ادارات بازرگانی، تعاون روستایی، جهاد کشاورزی، شوراهای شهری و روستایی و فرمانداریها را می طلبد. از سوی دیگر کسب تجارب بازاریابی و عرضه محصولات در محدوده استان، می تواند تعاونیها را برای گسترش فعالیت‌های اقتصادی و آزمودن بازارهای جدید در استان های هم جوار و حتی کشورهای حاشیه خلیج فارس که همواره بازار مطمئنی برای کشاورزان خوزستانی بوده اند آماده سازد.

منابع مورد استفاده

- ۱- بازدید و مصاحبه با مدیران عامل تعاونی های ولایت، نبوت، هجرت و بعثت در منطقه شادگان و تعاونی کشتگران در منطقه رامشیر.
- ۲- مصاحبه با مدیر عامل شرکت بهره برداری از شبکه های زهره و جراحی، مدیر دفتر امور مشترکین شرکت بهره برداری از شبکه های ناحیه شمال، مدیر و کارشناسان دفتر جلب مشارکتهای مردمی و مدیریت حقوقی سازمان آب و برق خوزستان.
- ۳- اسناد کمیته تدوین نظام بهره برداری از شبکه های آبیاری (سازمان آب و برق خوزستان).